

לישון עם האויב

הציונות ובין הנאציזם-סוציאליזם, על כל המשתמע מכך.

לשבחו של ניקוסייה יש לומר כי הוא ער לסכנה, ולאורך כל הספר הוא מנסה לנטרל את האפשרות שמחקרו ינוצל למטרות פוליטיות מפוקפקות. לשם כך הוא מציג טענת נגד חשובה: אכן, הוא מודה, היו גם היו מגעים אישיים ומוסדיים בין פעילים ציונים ובין בכירים נאצים – אך אלה היו קשרים אינסטרומנטליים בלבד שהתפתחו מכורח הנסיבות, ולא ביטאו בשום אופן מכנה משותף אידיאולוגי או פוליטי כלשהו. כפי שמדגיש ניקוסייה, בניסוח מבריק, אין מדובר ב"דיאלוג" בין שתי התנועות אלא ב"מונולוג דואלי".

אי-אפשר להאשים את מחבר ציונות ואנטישמיות בגרמניה הנאצית בפרובוקציה מכוונת. הוא מטפל ברגישות ובזהירות בנושא הניצב במרכזו, ומצטיין ברזולוציה גבוהה של מחקר. עם זאת, כפי שניווכח, ספק אם די בטיעונים שהוא מעלה כדי לפרק את המוקשים הזרועים לכל אורך דרכו. כדי להצליח בכך, ניקוסייה צריך היה לפתח דיון רציני ומעמיק יותר, החסר בספרו. ובהתחשב בשימוש המסולף שאפשר לעשות בעובדות שהוא מציג, מדובר בלקונה מסוכנת, מסוכנת מאוד.

Zionism and Anti-Semitism
in Nazi Germany
by Francis R. Nicosia
Cambridge, 2008
324 עמודים

ביקורת: בעז נוימן

כ היסטוריון המתמחה בחקר הרייך השלישי והשוואה, העיסוק בנושאים רגישים בוודאי אינו זר לפרנסיס ר' ניקוסייה. ובכל זאת, ספרו ציונות ואנטישמיות בגרמניה הנאצית, שראה אור ב-2008, מפנה זרקור לעבר סוגיה טעונה במיוחד: הקשרים שנרקמו בין התנועה הציונית בגרמניה ובין הממסד הנאצי. אי-אפשר להתעלם מן המטען הפוליטי הנפיץ שספר זה טומן בחובו, שהרי תיאור כה מפורט ומדוקדק של היחסים – וכן, גם של שיתוף הפעולה – בין שני הצדדים עלול לשמש בסיס לאישוש הטענות המופרכות, הנשמעות הן בחוגי האקדמיה והן במעגלים פוליטיים כאלה ואחרים, שלפיהן קיים דמיון מובהק, אם לא זהות של ממש, בין

לפחות תזה פרובוקטיבית אחת – גם אם מוכרת למדי – זוכה בספרו של ניקוסייה לביסוס משכנע: הטענה שהציונות והאנטישמיות חלקו, במשך תקופה מסוימת, אינטרסים משותפים. בשעה שבימינו כרוכה שנאת היהודים לעתים מזומנות גם בשלילת זכותה של מדינת ישראל להתקיים, הרי שמסוף המאה התשע־עשרה ועד אמצע המאה העשרים ההפך היה נכון, ועמדות אנטישמיות הניעו לא־יהודים להביע דווקא תמיכה נלהבת בציונות. הסופר והמסאי האנגלי ג'ק צ'סטרטון היטיב לנסח את הסנטימנט הזה. "אנחנו יודעים שיש בעיה יהודית", כתב. "אנחנו רק יכולים לקוות שיש לה פתרון יהודי".

ואמנם, בין האנטישמיות לצורותיה ובין הציונות שררה אחדות דעים כי קיימת "בעיה יהודית" וכי אין אפשרות לפתור אותה באמצעות האסימילציה של היהודים באירופה; במילים אחרות, אין תוחלת למה שמכונה "יהודי־ממוקף" – יהא זה יהודי־גרמני, יהודי־צרפתי או יהודי־אנגלי. יהודי, מנקודת מבטם של האנטישמים ושל הציונים כאחד, הוא "אחר" מבחינה דתית, אתנית או גזעית, והדרך היחידה להתמודד עם הבעיה שהוא מציב היא להרחיקו – בין מבחינה אזרחית־משפטית ובין פיזית ממש. התנועה הציונית התפרצה אפוא לדלת פתוחה מבחינת אנטישמים רבים: לא זו בלבד שהייתה שותפה לדיאגנוזה של ה"חולי", היא גם הציעה פתרון קביל: הגירה. ניקוסייה מצטט בהקשר זה את אבחנתה הנוקבת של חנה ארנדט כי התוצאה המיידית והישירה של עליית האנטישמיות הפוליטית בסוף המאה התשע־עשרה לא הייתה הופעת הנאציזם כי אם לידת הציונות.

התנועה הציונית בגרמניה, שבה מתמקד ספרו של ניקוסייה, התמודדה עם הביטויים המוקצנים ביותר של אנטישמיות מן הצד האחד ושל התבוללות מן הצד האחר. כדי להבין את התנהלותה, עלינו לזכור שלאחר מלחמת העולם הראשונה וכיבושה של פלשתינה בידי הבריטים קיבלה התנועה הציונית הכרעה אסטרטגית לנטוש את העמדה הנייטרלית המסורתית שבה החזיקה עד אותה עת. מעתה נטתה הציונות בבירור לטובת הבריטים, שהבטיחו להקים עבורה בית לאומי בארץ ישראל. עקב כך הועתק מרכז פעילותה מברלין ללונדון, עובדה שהחלישה את מעמדו של הפלג הציוני הגרמני בקרב התנועה הציונית העולמית. עם זאת, באותן שנים ידעה הציונות עדנה בגרמניה גופא. תבוסת הגרמנים במלחמה, הצהרת בלפור והגאות באנטישמיות הגלויה הבלוית, בעיני יהודים רבים, את יתרונותיה של האופציה הציונית על פני החלופה האסימילטורית שפשטה את הרגל.

אבל הציונים הגרמנים נקטו עמדה בעייתית משהו, בלשון המעטה, ביחס לשנאת היהודים המשתוללת; הם גרסו כי אין מקום להתמודד עמה ישירות, ובוודאי לא בצורה מאורגנת ואפקטיבית. רעיון ההגנה העצמית עמד בתכלית הניגוד להנחה הציונית הבסיסית כי יהודי אינו יכול להיות גרמני – וגם אינו צריך להיות כזה. על כן, לא זו בלבד שציוני גרמניה נמנעו מלהתעמת עם האנטישמים – הם גם ויתרו בפועל על המאבק למען שוויון זכויות אזרחי. את הקו הזה הוביל קורט בלומנפלד, שמונה ב־1924 לנשיא 'התאחדות ציוני גרמניה'. למרבה הצער, ההתנגדות העקרונית לכל סימביוזה יהודית־גרמנית לא אפשרה

הנאצית לא פעלה כגוף מונוליטי, כמעט כל הגורמים שהרכיבו אותה תמכו תחילה בהגירת היהודים מגרמניה לפלשתינה – כל אחד מסיבותיו שלו. משרד החוץ, למשל, ראה בהגירה זו אמצעי לריכוך הדימוי השלילי שהתגבש לגרמניה בדעת הקהל הבינלאומית עקב מדיניות רדיפת היהודים. משרד המשפטים הגרמני קפץ על ההזדמנות לשתף פעולה עם אותם יהודים – הציונים – שלא היה צורך לשכנעם כי נאמנות כפולה היא בלתי נסבלת ואף בלתי אפשרית. משרד הפנים והס"ס סברו כי הציונים מציעים פתרון יעיל ורציונלי ל"בעיה היהודית", ואילו משרד הכלכלה והבנק הגרמני המרכזי האמינו כי הקשרים עם התנועה הציונית עשויים להביא להקלה בחרמות הבינלאומיים שמהם סבלה גרמניה, ואולי אף לפתוח בפניה שוק לייצוא בפלשתינה.

"הסכם ההעברה", שנחתם בין שלטונות הרייך ובין הסוכנות היהודית ב־1933, הוא שיאו של שיתוף הפעולה הפרגמטי בין הצדדים. ההסכם – שהיה למעשה שורה של הסכמים – הסדיר את העברת רכושם והונם של יהודי גרמניה לארץ ישראל בשנים 1933–1939, והוא משקף התלכדות מוזרה לכאורה של אינטרסים. הוא אפשר לגרמניה הנאצית לעודד ולנהל הגירה יהודית מסודרת משטחה, לרופף קמעה את טבעת החנק של החרמות הכלכליים שהוטלו עליה, לייצא סחורות אל מחוץ למדינה ולהעביר את הרכוש היהודי הרב שנותר בשטחה לידיים גרמניות במחיר זול יחסית. מבחינת הציונים, הסכם ההעברה יצר מכניזם מאורגן להגירת יהודים מגרמניה והתיר להם להוציא בכל זאת חלק מהונם מן המדינה, רובו בצורת סחורות גרמניות ומיעוטו בסכומי כסף

לציונים לזהות נכוחה את הסכנה הגלומה בתנועה הנאצית, כשזו החלה בעלייתה המטאורית בסוף שנות העשרים ובתחילת שנות השלושים. במקום לעמוד על ההשלכות הקטסטרופליות הטמונות בהתחזקות הנאציונל-סוציאליזם, העדיפו ציוני גרמניה לנופף בטענה שהתחזקות היטלר וחבר מרעיו היא הראיה הניצחת לכישלון ההתבוללות. כתוצאה מעמדה זו, התנועה הציונית לא השכילה להתכונן כראוי לקראת שנת המפנה – 1933. במאמר שפרסם באוגוסט 1932 בלומנפלד עוד ההין לכתוב: "בתוכי הרגשתי, מעומק לבי, שהשקר הבסיסי של חיים יהודיים בגרמניה חייב להתחסל". ראשי הציונים בגרמניה האמינו גם כי דיאלוג בין היהודים לנאצים הוא בלתי נמנע, אף שאין זה ברור, לדברי ניקוסייה, אם דיאלוג כזה אכן התנהל לפני 30 בינואר 1933.

יחסו של הנאציונל-סוציאליזם לציונות היה אף הוא אמביוולנטי. מחד גיסא, מנקודת המבט הנאצית, יהודי הוא יהודי ואין זה משנה אם הוא ציוני אם לאו; הוא טפיל מסוכן וערמומי בכל מצב. מאידך גיסא, הנאצים הבינו כי הציונים לא רק מכירים ב"אחרותו" של היהודי ומודים כי הוא אינו יכול להיות גרמני, אלא גם מציעים פתרון פשוט לבעיה. אלפרד רוזנברג, האידיאלוג של התנועה הנאצית, יכול היה אפוא להציג את הציונות כחלק מן המזימה היהודית לחבור לאימפריאליזם הבריטי ולתקוע סכין בגב האומה הגרמנית, ובה בעת לכתוב, כפי שעשה ב־1919, כי "מעל הכל, חשוב שבתכנית הציונית נחשבים היהודים לעם".

עם עליית הנאצים לשלטון קיבלה ההסכמה התיאורטית בינם ובין ציוני גרמניה ביטוי מעשי. אף שמערכת הממשל

נזילים. בחשבון אחרון, לצד הצלת חיי יהודים, הסכם ההעברה תרם לא מעט, מבחינה כלכלית וטכנולוגית, להנחת התשתית למדינה היהודית שבדרך.

אבל בכך לא הסתכמו הקשרים בין התנועות. מ-1933 ולאורך כל שנות השלושים עודדו הנאצים את הפעילות הציונות בגרמניה בדרכים רבות ומגוונות: הם העניקו ויזות לפעילים ציונים שביקשו להיכנס לגרמניה, תמכו במחנות הכשרה, אישרו לימודים בעברית והתירו לחברי התנועות הציוניות ללבוש מדים משלהם. בד בבד, הם ניהלו מאבק עד חרמה בפעילות יהודית לא-ציונית. באחד הפרקים המרתקים בספרו מציין ניקוסייה כי הפקידים הנאצים היו מעוניינים לקדם את הזרם הרביזיוניסטי-בית"רי בגרמניה משום שסברו כי הוא משמש משקל נגד לפלגים השמאליים-סוציאליסטיים הדומיננטיים בקרב התנועה הציונית. בכל מקרה, את פריחתה הדרמטית של הציונות בגרמניה עד סוף שנות השלושים אין לייחס רק לעמדתו החיובית של הממסד הנאצי, אלא גם לעובדה שיותר ויותר יהודים החלו להבין כי פרק ההשתלבות בחברה המקומית הגיע אל קצו.

הנאצים הטו אפוא חסד לציונים – מתוך האינטרס המשותף של הוצאת היהודים מגרמניה. אבל מה היה יחסם למטרת-העל של הציונות, כלומר לכינונה של ישות פוליטית יהודית בארץ ישראל? בעניין זה התמונה מורכבת מעט יותר. הממסד הנאצי לא גיבש עמדה חד-משמעית ביחס לאפשרות הקמתה של מדינה יהודית. חוגים מסוימים בתוכו סברו כי יש לעודד את ריכוזם של היהודים בפלשתינה, מתוך אמונה כי בכך תדולל השפעתה של היהדות הבינלאומית.

במדינה משלהם, גרסו, היהודים לא ישלטו עוד באף אחד אחר. לעומת חוגים אלה, הזהירו חלק מן הנאצים כי מדינה כזו תשמש מרכז הפעילות של הקנוניה היהודית העולמית, ואחרים חששו כי תצטרף לחבר הלאומים ולקואליציה אנטי-גרמנית. הס"ס, הגורם הנאצי החשוב ביותר בפתרון "הבעיה היהודית", טען מצדו כי רק בפלשתינה אפשר יהיה לקלוט מהגרים יהודים בהיקף רחב, ועל כן אין לפסול את הרעיון על הסף. הוויכוח הפנים-נאצי על אודות המדינה היהודית בארץ ישראל לא הוכרע באופן ברור, אך פרוץ מלחמת העולם השנייה והצורך בקרקוע השליטה הבריטית במזרח התיכון ניעו ממילא את גרמניה לחבור לגורמים ערביים, דוגמת המופתי חאג' אמין אל-חוסייני, שחרתו על דגלם את ההתנגדות לציונות.

מפתח לראות בפריחה הציונית הקצרה בגרמניה ההיטלראית נקודת אור בודדת בחשיכה. ברם, התנועה הציונית בגרמניה באותה תקופה הסבה גם לא מעט נזק ליהודים שעליהם ביקשה לגונן. היא התקשתה לקלוט בהצלחה את המוני המצטרפים אל שורותיה וסבלה מחלל מנהיגותי בשל עזיבתם של רבים מראשיה לארץ ישראל. לבעיות הארגוניות והכלכליות שמהן סבלה התנועה נוספו בחלוף הזמן גם ההכבדות שהטיל המשטר על ההגירה מגרמניה – הגירה שבה רצה כל כך בתחילה. מ-1938 ואילך, וביתר שאת אחרי ליל הבדולח, חלה הקצנה במדיניות האנטי-יהודית של השלטון הנאצי והוא החל לרדוף ללא רחמים גם את הציונים. שיתוף הפעולה המוגבל בין הצדדים בא אל קצו האלים עם ראשית הכיבושים הגרמניים במזרח, שהפכו את האפשרות לפתור את "הבעיה היהודית" באמצעות הגירה לבלתי

רלוונטיות מבחינת הנאצים. ליהודים נועד מאז גורל אחד, ואחד בלבד, בכל מקום שחסה תחת צלו של צלב הקרס.

מחקרו של ניקוסייה מציע שלוש מסקנות עיקריות בנוגע ליחסים בין התנועה הציונית בגרמניה ובין הממשל הנאצי: ראשית, סיפור היחסים הללו הוא מורכב, מלא סתירות ואינו ניתן לרדוקציה לתיאור ליניארי פשוט; שנית, העובדה שעד סוף שנות השלושים וראשית שנות הארבעים הנאצים ניצלו את ציוני גרמניה והשתמשו בהם כבמעין "קבלני משנה" מעידה כי רעיון ההשמדה טרם קרם עור וגידים בתקופה זו; ושלישית, ואולי חשוב מכל – אחרי 1933 לא יכלו הציונים בגרמניה שלא "לשתף פעולה" עם הנאצים, מסיבות מעשיות גרידא, ועל כן אין לגזור מן הקשרים הללו – שניקוסייה מכנה אותם, כאמור, "מונולוג דואלי" – דמיון של ממש בין שתי התנועות.

כפי שכבר ציינתי, הטענה האחרונה הכרחית כדי לשלול שימוש דמוגוגי בחלק מן העובדות שסוקר ניקוסייה, אלא שספרו מותיר בכל זאת כמה סימני שאלה. ראוי לתהות, למשל, מדוע הוא קרוי ציונות ואנטישמיות בגרמניה הנאצית, כאשר הכותרת המתבקשת היא ציונות ונאציזם-סוציאליזם בגרמניה הנאצית? ככלות הכול, הנאצים, שבהם מתמקד ניקוסייה, היו אמנם שונאי יהודים – אבל גם הרבה יותר מזה. יותר משהיו אנטישמים הם היו גזענים; יותר משהיו אספסוף מוסת הרודף את היהודי הם היו ביורוקרטים (כאשר אני מלמד את הסטודנטים שלי על גרמניה ההיטלראית אני אומר להם כי הלוואי שהנאצים היו "רק" אנטישמים; לו בכך הסתכם עניינם, היה הסיפור נגמר בכמה פוגרומים ובתחיקה אנטי-יהודית. הצרה היא שהנאצים היו

מתכנני תכניות גרנדיוזיות שלא היססו לדכא את האנטישמיות העממית כשזו פגעה ביעילות המערכת שהנהיגו).

הבעיה אינה מסתכמת בכותרת הספר. הזיהוי בין הנאציזם לאנטישמיות עובר כחוט השני לכל אורכו, ומצר במידה רבה את צעדיו ההיסטוריוגרפיים של ניקוסייה. המשוואה הפשטנית הזו מאלצת אותו לעצור את מחקרו היכן שיכול וצריך היה להמשיך. הוא אינו מקדיש די תשומת לב למרכיבים נוספים, קריטיים, בהשקפת העולם הנאצית: העיסוק הנרחב בעקרון הדם ובקשר המהותני בינו ובין אדמה (Blut und Boden), האובססיה ביחס לטריטוריה, להתפשטות ולמרחב מחיה (Lebensraum), השילוב לכאורה בין סוציאליזם ללאומיות, האמונה העזה בנבחרותה של האומה הגרמנית ועוד.

ההכרה כי הנאציזם היה הרבה יותר מתנועה אנטישמית הופכת את שאלת הקשר בינו ובין הציונות לתובענית יותר, ואת השלכותיה למסוכנות לאין ערוך. שהרי גם על הציונות אפשר לומר, לכאורה, שהיא תנועה לאומנית – יהיו מי שיוסיפו גזענית – המקדשת קשרים מהותניים בין דם לאדמה, המקדמת התפשטות טריטוריאלית, המבקשת (או לפחות ביקשה) לשלב סוציאליזם ולאומיות והמאמינה בכל לבה בנבחרותו של העם היהודי. באיזו קלות אפשר, למשל, להעלות באוב את דמותו של חיים ארלוזורוב, מאדריכלי הסכם ההעברה עם הנאצים, שדיבר בזכות מה שכינה "סוציאליזם עממי", ולהציגו כבבואה יהודית של בני שיחו הגרמנים. די בדמיון מטעה זה כדי להניח את התשתית לביקורת אנטי-ציונית משתלחת, המציגה את מדינת ישראל ואת הרייך השלישי כשני תאומים זהים כמעט. בדיוק משום כך, חבל שניקוסייה אינו

קפדנותו, אולם מן הראוי היה שיעמיק בבחינת הפנומנולוגיה המורכבת של כל אחת מן התופעות הניצבות במרכזו – האנטישמיות, הנאציזם והציונות. או אז היה מתגלה כי אלוהים מצוי בפרטים. ואולי, במקרה של הנאצים, מדובר דווקא בשטן.

בעז נוימן הוא היסטוריון המלמד באוניברסיטת תל אביב.

מקדים תרופה למכה ודן בצורה ממוקדת יותר בנקודות שזה עתה ציינתי. למרבה הצער, תקצר היריעה מלנהל את הדיון הזה כאן. ראוי להודות שיש בו משהו כמעט מגונה; הציונות אינה חסינה מביקורת, אולם יש האשמות שבעצם ההתגוננות מפניהן יש משום עלבון. ובכל זאת, באקלים הפוליטי הנוכחי, שניקוסייה מודע לו היטב, אולי אין מנוס מכך. מחקרו ראוי לכל שבח על זהירותו ועל